

Rozwój perspektyw dotyczących kształcenia ustawicznego uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w szkołach specjalnych na Litwie

Abstrakt

Artykuł zawiera krótki przegląd systemu edukacji specjalnej na Litwie – instytucji edukacyjnych: ich celu i miejsca w edukacji powszechnej oraz wsparcia specjalistycznego realizowanego w szkołach i ośrodkach specjalnych. W tekście przytoczono wyniki badań nad jakością edukacji i wsparcia edukacyjnego w szkołach specjalnych i ośrodkach kształcenia specjalnego. Celem badań było określenie perspektyw uczenia się przez całe życie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. W badaniach zastosowano mieszaną metodologię, czyli połączenie metod badań ilościowych i jakościowych. Badaniem ilościowym objęło 317. pedagogów i specjalistów pracujących w szkołach specjalnych i ośrodkach kształcenia specjalnego. Uczestnikami badań jakościowych byli dyrektorzy placówek oświatowych (N=12); pedagodzy i specjaliści wspierający uczniów (N=37); uczniowie (N=32); rodzice uczniów (N=45) – z czterech wybranych placówek edukacji specjalnej przeznaczonych dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Z zebranego materiału wynika, że pedagodzy specjalni uważają, że pomagają uczniom i rodzicom decydować o przyszłych perspektywach uczniów, wspierają ich motywację do nauki, rozwijają kompetencje wymagane do uczenia się przez całe życie; deklarują nawet, że opracowują indywidualne programy nauczania dla uczniów (mimo że nie jest to powszechna praktyka w litewskich szkołach). Z kolei rodzice nie są świadomi, jakie perspektywy są dostępne dla ich dzieci po ukończeniu szkoły specjalnej, nie widzą możliwości zdobycia umiejętności wymaganych do wykonywania określonego zawodu, zwłaszcza, gdy szkoła zawodowa jest oddalona od domu i wymagane jest pokonywanie sporych odległości. Uczniowie natomiast zastanawiają się nad swoją przyszłością i perspektywami życiowymi po ukończeniu szkoły, dyskutują je z członkami rodziny; brakuje im jednak wsparcia pedagogów, aby odpowiednio ocenić swoje umiejętności oraz możliwości wyboru zawodu.

Słowa kluczowe: uczenie się przez całe życie, specjalne potrzeby edukacyjne, szkoły specjalne, specjalne ośrodki edukacyjne, specjalne wsparcie edukacyjne, system edukacyjny

Wstęp

Edukacja specjalna na Litwie jako integralna część edukacji powszechnej

Po zatwierdzeniu przez Republikę Litewską pierwszej Ustawy o Edukacji w roku 1991 uchwalono, że każda osoba ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (ang. *special educational needs*; SEN) ma prawo do edukacji oraz wyboru instytucji edukacyjnej znajdującej się najbliżej jej miejsca zamieszkania, co dało początek formalnej edukacji osób ze znacznymi i bardzo znacznymi zaburzeniami i specjalnymi potrzebami edukacyjnymi wraz z ich rówieśnikami. Dążąc do zapewnienia każdemu uczniowi równych szans w dostępności systemu edukacji, a także dając mu możliwość wyboru różnorodnych usług, dla swojego systemu edukacji Litwa wybrała model „wielu ścieżek“, w którym to uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi mogą uczęszczać do szkół zapewniających im zarówno kształcenie ogólne, jak i specjalne (Aidukienė, Labinienė, 2003).

We współczesnym systemie edukacyjnym Litwy szkoły ogólnokształcące dzieliły się na szkoły ogólnodostępne i szkoły dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi¹; jednakże kształcenie takich uczniów realizowane jest przez wszystkie szkoły prowadzące kształcenie obowiązkowe i ogólne². W indywidualnych przypadkach edukacja ta realizowana jest przez szkoły (klasy) zajmujące się kształceniem uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Do szkoły ogólnokształcącej przeznaczonej dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi mogą uczęszczać osoby ze znacznymi i bardzo znacznymi zaburzeniami i specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Według danych Litewskiego Systemu Zarządzania Edukacją i Informacją z roku 2016, spośród wszystkich uczniów uczęszczających na Litwie do szkół ogólnokształcących 12,47% dzieci z różnorodnymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i będących w wieku szkolnym kształciło się w różnego typu szkołach ogólnokształcących. 11% dzieci z niewielkimi, umiarkowanymi, znacznymi i bardzo znacznymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi uczęszczało do szkół ogólnokształcących, natomiast 1,47% uczniów ze znacznymi i bardzo znacznymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi uczęszczało do klas specjalnych i szkół ogólnokształcących dedykowanych takim właśnie uczniom.

W szkole tworzone są klasy specjalne i rozwijające o określonym celu³. W klasie specjalnej uczą się dzieci, które z powodu wrodzonych lub nabytych zaburzeń (np. łagodnego zaburzenia psychicznego) mają znaczne lub bardzo znaczne specjalne potrzeby edukacyjne. W klasach rozwijających można kształcić uczniów

¹ *Mokyklų, vykdančių formaliojo švietimo programas, tinklo kūrimo taisyklės*, „Valstybės žinios“, 2011-06-30, Nr 79-3869, (summary edition of 2016-04-20)

² *LR švietimo įstatymas*, suvest. red. 2016-09-01 – 2016-12-31; 29, str. 4 d

³ *Mokyklų, vykdančių formaliojo švietimo programas, tinklo kūrimo taisyklės*, 2011, summary edition since 2016-04-20, p. 2.3

z lekką, umiarkowaną, znaczną lub głęboką niepełnosprawnością intelektualną, złożoną niepełnosprawnością czy różnymi zaburzeniami rozwojowymi. Programy nauczania są dostosowane lub zindywidualizowane, zgodnie ze stwierdzonymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi ucznia, jego życzeniem oraz życzeniem jego rodziców (opiekunów, rodziców zastępczych), jak również zgodnie z wnioskami i zaleceniami pedagogicznej opieki psychologicznej czy usług wsparcia edukacyjnego⁴. Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi spowodowanymi zaburzeniami psychicznymi kształceni są zgodnie ze zindywidualizowanym podstawowym programem edukacyjnym, po ukończeniu którego mogą kontynuować naukę zgodnie z programem szkolenia zawodowego lub programem mającym na celu rozwijanie różnorodnych umiejętności społecznych.

W celu zapewnienia większej efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, uczniom, ich rodzicom (opiekunom, przybranym rodzicom) i nauczycielom we wszystkich szkołach oferowane jest **wsparcie edukacyjne** udzielane przez doświadczonych specjalistów. Obejmuje ono sferę zawodową, edukacyjną, psychologiczną, społeczno-pedagogiczną, pedagogiczną (terapeuta mowy i języka, pedagog specjalny, tyflopedagog, surdopedagog) oraz wsparcie specjalne (tłumacz języka migowego, asystent nauczyciela), opiekę zdrowotną w szkole, poradnictwo, rozwój kwalifikacji nauczycieli i inne.

Podobnie jak inni uczestnicy systemu edukacji ogólnej, uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi nie tylko powinni zdobywać umiejętności w różnych dziedzinach, ale powinni również rozwijać swoje umiejętności ogólne, uczyć się i kształtować postawy w taki sposób, aby być aktywnym uczniem w szkole. W szybko zmieniających się warunkach życia coraz ważniejsze staje się wdrażanie nowych technologii, uczenie się przez całe życie, ciągłe dążenie do doskonałości i rozwój własnych umiejętności. Perspektywa kształcenia ustawicznego tworzona jest poprzez przypisywanie najważniejszej roli ciągłej edukacji w taki sposób, aby umożliwić danej osobie integrację z otoczeniem podlegającym ciągłym zmianom⁵. Według strategii „Litwa 2030“ dobrze rozwinięty i sprawnie funkcjonujący system kształcenia ustawicznego jest jednym z głównych czynników determinujących procesy rozwoju społeczeństwa, a indywidualny rozwój umiejętności człowieka ma ogromne znaczenie dla rozwoju kreatywności i ducha obywatelskiego. Zwykle programy nauczania oparte są na powtórkach oraz nie stymulują procesów myślenia, analizy i tworzenia, które są warunkiem wstępnym stania się częścią społeczeństwa, uczącego się przez całe życie.

⁴ *Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymo organizavimo tvarkos aprašas*, Valstybės žinios, 2011-10-11, Nr 122-5771

⁵ Linkaitytė G. M., Žilinskaitė L., *Mokymosi visą gyvenimą idėjos įgyvendinimo perspektyva Lietuvoje*, 2008, p. 46, <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=1&hid=2&sid=7527f770-0853-4a93-969d-3d17f8216c79%40sessionmgr4>), [access date: 5.10.2017]

Celem badań było określenie perspektyw dotyczących kształcenia ustawicznego uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, uczących się w szkołach specjalnych i ośrodkach kształcenia specjalnego.

Metody i metodologia badań

W badaniu zastosowano metodologię mieszaną, w której wykorzystano empiryczne metody badań ilościowych i jakościowych.

Uzyskane dane przetworzono, stosując metody analizy ilościowej i jakościowej. Podczas analizy ilościowej dane przetworzono z wykorzystaniem pakietu „SPSS Statistics” i przeanalizowano z zastosowaniem metod statystyki opisowej (częstość procentowa, średnia M , odchylenie standardowe SD) oraz kryterium nieparametrycznego (test Kruskala-Wallisa), obliczając średni zakres MR i istotność statystyczną p .

Zebrań danych dotyczących doświadczenia pedagogów, specjalistów wsparcia edukacyjnego i pracowników administracyjnych szkół specjalnych umożliwiła metoda grupowa. Korzystając z danych wynikających z analizy treści wywiadu grupowego, tj. wyodrębnionych kategorii i podkategorii, wśród dyrekcji szkół specjalnych przeprowadzono dodatkową ankietę, stosując dwuetapowe metody badań grupowych *Delphi*: informacje zebrane za jej pomocą zostały przetworzone, wykorzystując metodę analizy treści (wyodrębnienie kategorii i podkategorii). Następnie poszczególne podkategorie zostały ocenione przez uczestników badania (1 – nie zgadzam się, 5 – zgadzam się) (Cuhls, 2003; Hsu i Sandford, 2007). Metody przetwarzania jakościowych danych badawczych objęły z kolei analizę jakościową i ilościową (M , SD).

Niniejsze badanie przeprowadzone zostało zgodnie z *powszechnymi zasadami etyki badawczej*, związanymi w sposób ścisły z rzetelnością analizy oraz prezentacją danych teoretycznych i empirycznych w taki sposób, aby uniknąć mijania się z faktami. *W odniesieniu do uczestników badań przestrzegano zasad etyki*. Na wszystkich etapach uczestnicy zostali poinformowani o celach badawczych, metodach zbierania danych, sposobu ich upowszechniania oraz zasadach zapewnienia poufności danych osobowych.

Próba badawcza

Badaniami objęto łącznie 317. pedagogów i specjalistów wsparcia edukacyjnego (90% kobiet, 10% mężczyzn) pracujących w szkołach specjalnych i ośrodkach kształcenia specjalnego, co stanowiło 23,1% wszystkich pedagogów pracujących na Litwie w szkołach specjalnych i specjalnych ośrodkach edukacyjnych.

Do badań jakościowych wybrano 4 placówki oświatowe dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, a ich uczestnikami byli: dyrekcja placówek

oświatowych (N=12), pedagodzy i specjaliści wsparcia edukacyjnego (N=37), uczniowie (N=32) i ich rodzice (N=45).

Wyniki badań

1. *Wyniki badań ilościowych.* Badania ilościowe miały formę ankiety przeprowadzonej wśród pedagogów i specjalistów wsparcia edukacyjnego pracujących w szkołach specjalnych (N=37), mającej na celu zapewnienie reprezentatywnej próby przedstawicieli w tej grupie badawczej. Stwierdzono, iż pedagodzy realnie oceniali perspektywy dalszego nauczania i uczenia się, pomagali uczniom i ich rodzicom w podjęciu decyzji o dalszej ścieżce rozwoju (M=4,38; SD=0,55), motywowali swoich uczniów (M=4,26; SD=0,61) oraz uczyli dzieci podejmowania decyzji i dostosowywania się do zmieniających się warunków otoczenia (M=4,13; SD=0,52) (patrz: Tabela 1).

Tabela 1

Tworzenie perspektywy kształcenia ustawicznego

Stwierdzenie	M	SD
Pedagodzy w sposób realny oceniają perspektywy dalszej nauki, pomagają uczniom i ich rodzicom decydować o dalszej ścieżce rozwoju.	4,38	0,55
Szkoła stymuluje motywację uczniów do uczenia się, pozytywnie nastawia do uczenia się przez całe życie.	4,26	0,61
Rozwijają się w uczniach umiejętności podejmowania decyzji i dostosowywania się do zmieniających się warunków otoczenia.	4,13	0,52
W szkole nie ma specjalisty w zakresie poradnictwa zawodowego (kariery zawodowej), aczkolwiek wychowawca/wychowawczyni klasy lub inny specjalista pomaga uczniowi rozpoznać własne zainteresowania zawodowe i uzdolnienia.	4,04	0,94
Szkoła zapewnia dostęp do poradnictwa zawodowego, a uczniowie i ich rodzice konsultują się w sprawach dotyczących celów i przydatności zawodowej swojego dziecka.	3,62	1,10
Uczniowie mają dostęp do usług mediacyjnych mających na celu pomoc w wybraniu przez nich odpowiedniego zawodu i szkoły zawodowej.	3,62	1,02
Dla każdego ucznia opracowuje się indywidualny program nauczania, który obejmuje cele dotyczące nauczania wszystkich przedmiotów, wsparcie udzielane przez specjalistów, przystosowania i długoterminową perspektywę edukacji dziecka w tej szkole lub innej instytucji edukacyjnej.	3,62	0,98
Najważniejszym organem planującym perspektywę dziecka w szkole jest Rada Opiekuńcza nad Dziećmi.	3,53	0,85

Stwierdzenie	M	SD
Po ukończeniu dziesiątej klasy, szkoły specjalne kierują swoich uczniów do ośrodków kształcenia zawodowego, a jeśli się tam nie dostosują, wracają i do ukończenia 21 lat uczą się zgodnie z Programem Rozwoju Umiejętności Społecznych dla Osób Dorosłych.	3,36	1,13
Szkoła zaprojektowała/działa zgodnie z systemem szkolenia zawodowego uczniów (kursy doskonalenia zawodowego, warsztaty, specjaliści ds. rozwoju zawodowego (kariery zawodowej), nauczyciele kształcenia zawodowego, itp.).	3,23	1,16
Uczniowie klas starszych otrzymują indywidualne plany wejścia w dorosłe życie (perspektywy prowadzenia samodzielnego życia, dobór odpowiedniego zawodu, rozwój zawodowy).	3,12	1,06
Uczniowie klas starszych mają możliwość uczestniczenia w różnych zajęciach zawodowych w symulowanych lub rzeczywistych miejscach pracy.	2,99	1,05
Uczniowie o znacznych i bardzo znacznych specjalnych potrzebach edukacyjnych, którzy ukończyli pregimnazjum lub szkołę podstawową, proszeni są o jej opuszczenie i rozpoczęcie nauki w szkole specjalnej.	2,95	0,88
Szkoła pośredniczy w kontaktach z byłymi uczniami i w ten sposób pomaga im w znalezieniu pracy.	2,68	0,93
Państwo „myśli“ o miejscach pracy dla osób z niepełnosprawnościami.	2,51	0,97
W szkole pracuje specjalista ds. rozwoju zawodowego (kariery zawodowej), który oferuje uczniom usługi z zakresu informacji zawodowej.	2,33	0,98

Źródło: opracowanie własne

Spora część pedagogów stwierdza nawet, że każdy uczeń nie tylko ma indywidualnie opracowany program nauczania danego przedmiotu, ale także zindywidualizowany cały program, który obejmuje cele i treści wszystkich nauczanych przedmiotów oraz jest zgodny ze wsparciem udzielanym przez specjalistów czy długoterminową perspektywą edukacji w szkole, do której uczęszcza lub innej instytucji edukacyjnej ($M=3,62$; $SD=0,98$). Zdaniem respondentów warunki, w których uczniowie mogą sprawdzić się w różnych aktywnościach zawodowych w symulowanych lub rzeczywistych miejscach pracy, są złe ($M=2,99$; $SD=1,05$), a państwo dba o ich zatrudnienie w sposób niewystarczający ($M=2,51$; $SD=0,97$).

Pedagodzy ze szkół specjalnych w porównaniu do pedagogów z ośrodków kształcenia specjalnego i placówek edukacyjnych dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi dużo częściej stwierdzają, że szkoła dysponuje rozwiniętym systemem kształcenia zawodowego uczniów ($MR(sm)=165,81$; $MR(suc)=133,54$; $MR(dc)=107,50$; $p=0,000$) oraz zapewnia dostęp do poradnictwa zawodowego ($MR(sm)=168,40$; $MR(suc)=128,15$; $MR(dc)=104,54$;

$p=0,000$). Niektórzy z nich twierdzą, że dla uczniów klas starszych przygotowane są nawet indywidualne plany zmian (prowadzenie samodzielnego życia, perspektywy związane z wyborem odpowiedniego zawodu, samorozwój zawodowy) ($MR(sm)=165,12$; $MR(suc)=129,99$; $MR(dc)=125,33$; $p=0,002$), co w litewskim systemie edukacji ogólnej nadal nie stanowi regularnej praktyki. Podobną opinię dotyczącą promowania możliwości kształcenia ustawicznego i perspektyw stworzonych we własnej szkole wyrażają również pedagodzy z ośrodków powiatowych.

Zaobserwowano, iż zasadniczo pedagodzy w szkołach specjalnych bardziej pozytywnie oceniają sytuację kształcenia przedzawodowego i poradnictwo zawodowe w szkole w porównaniu do pedagogów ośrodków kształcenia specjalnego i placówek edukacyjnych dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

2. Wyniki badań jakościowych.

Poniżej przedstawiono cztery przykłady szkół oraz: postawy ich dyrekcji, pedagogów, rodziców uczniów i samych uczniów w odniesieniu do utworzenia perspektywy kształcenia ustawicznego w ich szkołach.

Wyniki ankiety przeprowadzonej wśród dyrekcji szkół (N=12)

Przykład 1: Zdaniem dyrekcji szkół, po ukończeniu szkoły uczniowie kontynuują naukę w innych instytucjach edukacyjnych: *wszyscy (uczniowie) kontynuowali naukę: w szkołach średnich lub zawodowych, a ci lepsi wybierają nawet instytucje szkolnictwa wyższego; [...] w ubiegłym roku większość naszych uczniów z powodzeniem kontynuowała naukę w szkołach ogólnokształcących [1V2].*

Planując karierę i wejście danego ucznia w dorosłe życie, szkoła integruje z odrębnych przedmiotów różnorodne zagadnienia dotyczące edukacji w kontekście kariery zawodowej ucznia oraz organizuje wizytacje w szkołach zawodowych. Konsultacje dotyczące tych kwestii są zwykle prowadzone przez wychowawcę/wychowawczynię klasy lub psychologa szkolnego (patrz: Tabela 2).

Tabela 2

Kształcenie ustawiczne

Kategoria	Podkategoria
Planowanie kariery zawodowej i wejścia w życie dorosłe	Integracja zagadnień z odrębnych przedmiotów dotyczących edukacji w kontekście kariery zawodowej uczniów
	Odpowiedzialność wychowawcy/wychowawczyni klasy
	Wizytacje w szkołach zawodowych
	Konsultacje psychologiczne
	Pomyślne wejście w życie dorosłe i dalsza nauka
Wsparcie podczas wejścia w dorosłe życie	Mediacja i doradztwo dedykowane szkołom
Problemy	Jakość współpracy z instytucjami przyjmującymi uczniów

Źródło: opracowanie własne

Podsumowując uzyskane wyniki badań, można stwierdzić, iż poprzez planowanie dalszych perspektyw uczenia się i wejścia uczniów w dorosłe życie, szkoła integruje zagadnienia dotyczące edukacji z odrębnych przedmiotów w kontekście kariery zawodowej oraz organizuje wizytacje w szkołach zawodowych. Ponadto zwykle wychowawca/wychowawczyni klasy wraz z psychologiem szkolnym oferują konsultacje dotyczące tych kwestii. Po pomyślnym ukończeniu szkoły uczniowie kontynuują edukację w innych instytucjach edukacyjnych (gimnazjach, szkołach zawodowych). W okresie przejściowym nowa szkoła oferuje mediacje oraz poradnictwo.

Przykład 2: Rozważając perspektywy dalszej nauki, dyrekcja szkół przytoczyła kilka przykładów uczniów, którzy już odnieśli sukces: *kilkoro dzieci uczęszcza do ośrodka szkolenia zawodowego i uczy się w zawodzie asystenta pracownika hotelowego [2V2] (patrz: Tabela 3).*

Tabela 3

Kształcenie ustawiczne: przypadek szkoły X2

Kategoria	Podkategoria
Kariera zawodowa i wejście w dorosłe życie	Sukces zawodowy uczniów
	Znaczenie mediacji
Problemy	Zatrudnienie osób z niepełnosprawnością
	Zapotrzebowanie na instytucje opiekuńcze
	Zapewnienie dalszego wsparcia

Źródło: opracowanie własne

Były to dzieci z klas specjalnych. Niemniej jednak konieczne były mediacje i starania nawet kilku interesariuszy: *nabór ten zapoczątkowany został przez Służby Pedagogiczno-Psychologiczne, specjalne ośrodki edukacyjne oraz rodziców [...] wcześniej nie było to możliwe, ponieważ nie istniały odpowiednie programy nauczania dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną [2V3] [...] obecnie, już od kilku lat, dwie szkoły zawodowe oferują dostosowane i akredytowane programy dla takich właśnie dzieci [...] to tamie mur... [2V1].*

Pomimo pozytywnych zmian nadal zauważanych jest w szkole wiele problematycznych kwestii, takich jak: zatrudnianie osób z niepełnosprawnością, zapotrzebowanie na placówki opiekuńcze czy zapewnienie dalszego wsparcia: *jeżeli podstawa prawna (koncesje dla przedsiębiorstw), która miałaby na celu promowanie zatrudnienia takich dzieci nie zostanie zmieniona, sytuacja będzie zła [...] rzeczywiście, niewielki procent z nich zdobywa zatrudnienie [...] kolejną sprawą są dzieci, które ukończyły klasy rozwijające [...] przede wszystkim jesteśmy instytucją edukacyjną, a nie opiekuńczą... oczywiście staramy się pomóc rodzicom, chcieliśmy również uruchomić taką grupę (opiekuńczą), ale z powodu pewnych okoliczności nie byliśmy w stanie tego zrobić [2V1] [...] widząc wypełnione instytucje opiekuńcze dla osób dorosłych, rodzice żyją w stresie [2V3].*

Podsumowując wyniki badań, stwierdzono, iż dalsze perspektywy edukacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną i złożoną niepełnosprawnością oraz ich wejście w dorosłe życie są zwykle problematyczne, a jedynie pojedyncze osoby odnoszą sukces, bowiem w szkołach zawodowych nie jest zapewniona pełna oferta zawodów i dostęp do edukacji. Zatrudnienie osób z niepełnosprawnością intelektualną jest również bardziej problematyczne ze względu na brak polityki, która promowałaby zatrudnianie osób z niepełnosprawnością. Ponadto brak systemu wsparcia społecznego dla osób niepełnosprawnych i ich rodzin powoduje u ich rodziców spore obawy i niepokój.

Przykład 3: W odniesieniu do kształcenia ustawicznego, przedstawiciele szkół podkreślali różne istotne kwestie związane z planowaniem kariery zawodowej i wejściem w dorosłe życie, a także z trudnościami najczęściej się pojawiającymi. W planowaniu kariery zawodowej uczniów szkół specjalnych, w szkole funkcjonuje grupa ds. planowania zawodowego, która *co roku jeździ ze starszymi studentami do biura pośrednictwa pracy w celu zapoznania się z istniejącymi możliwościami; zapraszani są również przedstawiciele różnych instytucji, co ma na celu zapoznanie się uczniów ze specyfiką danego zawodu [3V1].*

Szkoła może pochwalić się przykładami kilku uczniów, dla których wejście w dorosłe życie było pomyślne: *uczniowie z łagodnymi zaburzeniami psychicznymi mogą się kształcić w niektórych szkołach zawodowych [...] część uczniów aplikuje do takich szkół, aczkolwiek jest ich bardzo niewielu [...] dwoje naszych uczniów rozpoczęło naukę w innej jednostce – chłopiec kształcił się w pracach wykończeniowych, z kolei dziewczynka wybrała zawód kucharza [3V1].*

Mówiąc o kwestiach problematycznych, dyrektor szkoły wskazywał na niewystarczające rozpowszechnianie informacji na temat możliwości wyboru zawodu, brak wykształcenia rodziców oraz ich opór w odniesieniu do dalszych planów edukacyjnych ich dziecka (patrz: Tabela 4).

Tabela 4
Kształcenie ustawiczne

Kategoria	Podkategoria
Planowanie kariery zawodowej i wejścia w dorosłe życie	Grupa planowania zawodowego
	Współpraca ze szkołami zawodowymi
	Przykłady osób, dla których dalsza edukacja okazała się pomyślna
Problemy	Rozpowszechnianie informacji
	Opór rodziców
	Edukacja rodziców

Źródło: opracowanie własne

Podsumowując, w szkole funkcjonuje grupa planowania zawodowego, a sama szkoła współpracuje ze szkołami zawodowymi o specjalnym ukierunkowaniu, co ma na celu pomoc w planowaniu dalszych perspektyw uczenia się i w wejściu w dorosłe życie. Przykłady osób, dla których dalsza edukacja była pomyślna, są nieliczne; dużo częściej uczniowie, którzy ukończyli szkołę, kontynuują w niej naukę w klasach specjalnych, w których rozwijane są ich umiejętności społeczne lub wracają do swoich rodzin. Zauważalny jest też brak informacji dotyczących możliwości szkolenia zawodowego dla uczniów z zaburzeniami psychicznymi. Jako przeszkodę w procesie dalszego kształcenia dzieci wymienia się również opór rodziców.

Przykład 4: Perspektywy kształcenia ustawicznego i pojawiające się w opinii dyrekcji szkół kwestie problematyczne, przedstawione zostały w Tabeli 5.

Tabela 5
Kształcenie ustawiczne

Kategoria	Podkategoria
Planowanie kariery zawodowej i wejścia w dorosłe życie	Klasy umiejętności społecznych
	Wsparcie wychowawcy/wychowawczyni klasy i pedagoga społecznego
	Wizytacje w szkołach zawodowych
Problemy	Warunki w rodzinie i brak wsparcia ze strony ich członków
	Obawa przed naruszeniem praw ucznia

Źródło: opracowanie własne

Kariera zawodowa ucznia i proces jego wejścia w dorosłe życie planowane są w szkole specjalnej w trakcie nauki na zajęciach z umiejętności społecznych, wspomaganych przez wychowawcę/wychowawczynię klasy i/lub pedagoga społecznego: *aby się więcej nauczyć, uczniowie czasami nieco dłużej uczestniczą w zajęciach z umiejętności społecznych. Zazwyczaj to właśnie wychowawca/wychowawczyni klasy pomaga uczniowi decydować o dalszym rozwoju (wybrać specjalizację). Oczywiście w jej wyborze niezwykle pomocny jest psycholog społeczny* [4V2]. Niezmiernie ważna jest współpraca między szkołą a szkołami zawodowymi. Podczas wizytacji w szkołach zawodowych uczniom pomaga się w wyborze określonego zawodu: *współpracujemy ściśle ze szkołą zawodową (Centrum Technologii i Szkolenia Biznesowego w Radziwiliszkach, RTVMC). Nasze dzieci udają się tam na okres dwóch tygodni właśnie po to, aby wybrać konkretną specjalność* [4V2].

Zdaniem dyrekcji szkół, dalsza edukacja uczniów zdecydowanie zależy od wsparcia członków rodziny, ponieważ *uczniom zwykle brakuje opieki i ich rad* [4V1]. Według nich rola szkoły polegająca na pomocy w wyborze ścieżki dalszej edukacji ograniczona jest obawami przed naruszeniem praw uczniów: *moglibyśmy pozwolić im na samodzielne zarządzanie, planowanie i poszerzanie umiejętności społecznych, ale uczniowie doskonale znają swoje prawa, a my nie chcemy ich naruszać* [4V1].

Podsumowując uzyskane wyniki, można stwierdzić, że chcąc pomóc swoim uczniom w zaplanowaniu dalszych perspektyw kształcenia się i wejścia w dorosłe życie, szkoła rozwija ich umiejętności społeczne oraz oferuje poradnictwo w osobie wychowawcy/wychowawczyni klasy i/lub pedagoga społecznego. Współpracuje również ze szkołami zawodowymi w organizowaniu wizytacji, pomagając w ten sposób swoim uczniom w wyborze odpowiedniego zawodu. Przypuszcza się, że dalsza edukacja uczniów jest silnie uzależniona od wsparcia członków ich rodziny, którego im często brakuje.

Wyniki ankiety przeprowadzonej wśród pedagogów (N=37)

Przykład 1: Kategoria „Tworzenie perspektyw kształcenia ustawicznego“ uczniów ze specjalnymi potrzebami kładła nacisk na ciągłość kształcenia utalentowanych uczniów niewidomych. Najmniejsze poparcie uzyskało stwierdzenie, że po ukończeniu 10 klas uczniowie kontynuują naukę w kompleksowych szkołach edukacyjnych ($M=3,36$; $SD=1,50$).

Podsumowując wyniki badań jakościowych, analiza kategorii odnoszącej się do tworzenia perspektyw kształcenia ustawicznego uczniów ze specjalnymi potrzebami oraz perspektyw edukacji włączającej wskazała kilka obszarów wymagających poprawy. Zaliczają się do nich: konieczność rozwoju i zapewnienie

nie ciągłości kształcenia osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, aktywności zawodowe oraz wsparcie społeczne dla prowadzenia niezależnego życia, a także rozwijanie kompetencji pedagogów szkół ogólnokształcących w zakresie edukacji specjalnej w taki sposób, aby zachęcać do nawiązania pełnej współpracy pomiędzy instytucjami kształcenia specjalnego i ogólnokształcącego.

Przypadek 2: W kategorii „Tworzenie perspektyw kształcenia ustawicznego“ dla uczniów ze specjalnymi potrzebami wyróżniono trzy podkategorie (zob.: Tabela 6).

Tabela 6

Tworzenie perspektyw kształcenia ustawicznego

Podkategoria	M	SD
Różnorodność perspektyw kształcenia po ukończeniu 10 klas	4,85	0,45
Niejasne perspektywy dotyczące działań uczniów w wieku powyżej 21 lat	4,51	0,92
Przewidywanie perspektyw dotyczących kształcenia uczniów	4,47	0,80

Źródło: opracowanie własne

Podkategoria ***Różnorodność perspektyw kształcenia po ukończeniu 10 klas*** oznacza, że po ukończeniu 10 klas uczniowie rozwijających klas specjalnych mogą uczęszczać do klasy umiejętności społecznych lub do ośrodków szkolenia zawodowego, jeśli tego chcą ich rodzice.

Podkategoria ***Niejasne perspektywy dotyczące działań uczniów w wieku powyżej 21 lat*** ukazuje pewien problem odnoszący się do zawodu osób powyżej 21 roku życia: *na miejsce w Dziennym Centrum Aktywności musimy czekać kilka lat. Młodzież mieszkająca w odległych dzielnicach nie ma możliwości uczęszczania do Dziennych Centrów Aktywności, a z powodu braku zgody między organizacjami, usługi edukacyjne dla osób w wieku powyżej 21 lat nie są dostępne. Ponadto oferta specjalizacji dostępnych dla młodzieży niepełnosprawnej w ośrodkach szkolenia zawodowego jest uboga.*

Podsumowując wyniki uzyskane podczas wywiadu grupowego pedagogów instytucji edukacyjnych, można stwierdzić, iż ciągłość kształcenia próbuje się zapewnić poprzez organizowanie zajęć przeznaczonych dla uczniów, którzy ukończyli 10 klas i mających na celu pomoc w przygotowaniu się do wykonywania określonego zawodu. Pedagodzy podkreślają niejasne perspektywy w odniesieniu do uczniów powyżej 21 roku życia.

Przykład 3: W kategorii „Tworzenie perspektyw kształcenia ustawicznego“ uczniów ze specjalnymi potrzebami wyróżniono trzy podkategorie (patrz: Tabela 7).

Tabela 7

Tworzenie perspektyw kształcenia ustawicznego

Podkategoria	M	SD
Rozwijanie umiejętności społecznych w Dziennym Centrum Aktywności	4,92	0,29
Kształcenie zawodowe i perspektywy	4,75	0,54
Problemy związane z kształceniem zawodowym i prowadzeniem samodzielnego życia	4,50	0,96

Źródło: opracowanie własne

Podkategoria **Rozwój Umiejętności Społecznych w Dziennym Centrum Aktywności** zakłada, że takie centrum rzeczywiście istnieje, a po ukończeniu 10 klas uczniowie kontynuują w nim naukę w klasie umiejętności społecznych. Podkategoria **Kształcenie zawodowe i perspektywy** obejmuje z kolei stwierdzenie, że po ukończeniu 10 klas uczniowie mogą dalej kształcić się w ośrodkach szkolenia zawodowego; uczniowie takiej szkoły zwykle wybierają ośrodek związany z technologią i biznesem.

Podkategoria **Problemy związane z kształceniem zawodowym i prowadzeniem samodzielnego życia** zwraca uwagę na dużą odległość, jaką muszą pokonać uczniowie, aby dotrzeć do ośrodków zawodowych, co jest czynnikiem ograniczającym możliwość uczęszczania do nich. Podkreślono również niewydolność systemu zabezpieczenia społecznego: *po ukończeniu nauki w ośrodkach kształcenia zawodowego młodzież, która nie jest pod opieką rodziców, nie ma dokąd wrócić* (M=4,50; SD=1,24). Jeden z pedagogów podzielił się swoim doświadczeniem, porównując systemy zabezpieczenia społecznego na Litwie i w Wielkiej Brytanii: *Tutaj nie ma systemu. Tutaj nie ma miejsca dla osób niepełnosprawnych. Osoby te stają się w pełni sprawne wtedy, gdy wyjeżdżają do innego kraju. Tam (za granicą) w jakiś sposób sobie radzą, ale tutaj nikt się nimi nie zajmuje* [3P5].

Podsumowując wyniki ankiety, stwierdza się, iż instytucja edukacyjna zapewnia ciągłość kształcenia w Dziennym Centrum Aktywności. Podkreślono również fakt dużej odległości, jaką muszą pokonać uczniowie, aby dostać się do ośrodków szkolenia zawodowego oraz problemy związane z prowadzeniem samodzielnego życia po ukończeniu szkoły.

Przykład 4: Kategoria „Tworzenie perspektyw kształcenia ustawicznego“ dla uczniów ze specjalnymi potrzebami również wyróżniła trzy podkategorie (zob.: Tabela 8).

Podkategoria **Rozwój Umiejętności Społecznych w Dziennym Centrum Aktywności** pokazuje, że takie centrum zostało założone, a po ukończeniu 10 klas uczniowie kształcą się dalej w klasie umiejętności społecznych, natomiast

niektórzy z nich, w wieku powyżej 21 lat, uczęszczają do ośrodka zawodowego „Viltis“ (*Lith. A Hope*).

Tabela 8

Tworzenie perspektyw kształcenia ustawicznego

Podkategoria	M	SD
Rozwój umiejętności społecznych w Dziennym Centrum Aktywności	4,77	0,56
Niejasne dalsze perspektywy dotyczące aktywności uczniów z bardzo znacznymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi	4,56	0,63
Problemy w zakresie przygotowania do aktywności zawodowej i zdobycia zawodu	4,27	0,86

Źródło: opracowanie własne

Nauczyciele zauważają **niejasne perspektywy dalszych aktywności w odniesieniu do uczniów z bardzo znacznymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi** i problemy związane z poszukiwaniem takich aktywności, które byłyby przydatne społeczeństwu.

Podkategoria **Problemy w zakresie kształcenia zawodowego i prowadzenia samodzielnego życia** podkreśla z kolei kwestie związane z dojazdami mieszkańców odległych dzielnic do ośrodków edukacyjnych, co niekiedy ogranicza możliwości kształcenia się w nich. Nauczyciele twierdzą, że projekty zawodowe zazwyczaj realizuje wychowawca/wychowawczyni klasy wspólnie z uczniem i jego rodziną: *Wychowawca/wychowawczyni klasy komunikuje się z dziećmi swojej klasy i ich rodzicami, razem dyskutują i planują ich przyszłość* [4P1]. Większość uczniów klas starszych kontynuuje naukę w ośrodkach szkolenia zawodowego.

Podsumowując dane uzyskane z badania grupowego pedagogów, stwierdza się, iż mając na celu pomoc w planowaniu dalszych perspektyw kształcenia, szkoła rozwija umiejętności uczniów w zakresie umiejętności społecznych oraz oferuje poradnictwo w osobie wychowawcy/wychowawczyni klasy i/lub pedagoga społecznego. Szkoła współpracuje ze szkołami zawodowymi w organizowaniu wizytacji ułatwiających im wybór określonego zawodu. Uczniowie łączą swoje perspektywy dalszego kształcenia z własnymi umiejętnościami, odnosząc się do rad udzielanych im przez członków ich rodzin. Rodzice nie mają pewności co do możliwości dalszego rozwoju uczniów w szkołach zawodowych, dlatego też mają pewne alternatywne plany na przyszłość. Szczególnie niejasne są perspektywy dotyczące dalszych aktywności dla uczniów z bardzo znacznymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Dyrektorzy szkół zazwyczaj odnoszą się do możliwości kształcenia się uczniów i wspierania członków ich rodziny, co rodzi pewne wątpliwości.

Wyniki ankiety przeprowadzonej wśród rodziców uczniów (N=45)

Przykład 1: W odniesieniu do przyszłości uczniów, opinie rodziców, na które położono nacisk w trakcie prowadzenia ankiety, przedstawiono w Tabeli 9.

Tabela 9

Perspektywy dotyczące przyszłości uczniów

Podkategoria	M	SD
Nadzieje związane z rozwojem usług	4,72	0,52
Niejasne perspektywy	4,67	0,67
Plany na przyszłość	4,2	1,54

Źródło: opracowanie własne

Nadzieje związane z rozwojem usług (M=4,72; SD=0,52). Rodzice chcieliby, aby uczniowie mieli szansę na kontynuację swojego rozwoju zawodowego, aby szkoła zapewniała byłym uczniom opiekę, a także aby na Litwie rozwinięto system opieki socjalnej. Odnoszą się oni do sytuacji w innych państwach, w których dla byłych uczniów i ich rodziców dostępne są różne usługi: *Ciągłość, w odniesieniu do każdej takiej grupy osób po ukończeniu przez nich szkoły... Dyrektor szkoły dysponuje wieloma planami dotyczącymi uczniów tej szkoły [1T1]. W innych państwach, w przeciwieństwie do Litwy, opieka socjalna jest dobrze rozwinięta [1T4]. Ponadto w krajach zachodnich, w przeciwieństwie do Litwy, rodzicom zapewnia się wsparcie psychologa [1T3].*

Niejasne perspektywy (M=4,67; SD=0,67). Możliwe, iż niektórzy rodzice chcieliby, aby ich dziecko kontynuowało naukę po ukończeniu szkoły, aczkolwiek nie posiadają oni wystarczającej wiedzy na temat możliwości dalszej edukacji. Ponadto podkreślają fakt, iż w kraju brakuje wizji wsparcia dla osób z niepełnosprawnością i ich rodziców: *Brak rozgłosu czy informacji na temat tego, gdzie dziecko mogłoby się uczyć czy też jakie ustępstwa są stosowane, itp., a dostępne informacje są niewystarczające w każdym zakresie [1T10]. Mówimy o planie indywidualnym, aczkolwiek nie ma wspólnej polityki państwowej [1T10].*

Ankietowani stwierdzili, że są świadomi możliwości, jakie mają ich dzieci, ale nie roztaczają szczególnie wielkich planów na przyszłość: *Wszyscy mamy świadomość tego, że są to nasze dzieci, które zostaną razem z nami, nawet po ukończeniu przez nich szkoły. Większość z nas rozumie fakt, iż nasze dzieci nie będą niezależne [1T4]. Nie widzę żadnej wspaniałej perspektywy. Myślimy tylko o dniu dzisiejszym. Cieszymy się z tego, czego się nauczyliśmy, ponieważ nie wiadomo, co nastąpi w przyszłym roku [1T10].*

Część z rodziców stwierdziła, że ma pewne **plany na przyszłość** ($M=4,2$; $SD=1,54$): *Myśleliśmy o utworzeniu ośrodka przeznaczonego dla dzieci, które ukończyły szkołę oraz o wsparciu przez organizacje pozarządowe. Rodzice muszą być bardziej zaangażowani w zapewnienie opieki oraz umacniać swoje starania o opiekę nad małymi dziećmi [1T9]. Projekt ten realizowany jest w ogólnokształcącej szkole edukacyjnej. Może uda nam się w nim uczestniczyć z naszym dzieckiem [1T7]. Jeśli u dziecka zaobserwujemy jakieś predyspozycje, uczelnie przyjmą je z otwartymi ramionami. Ale dzieci muszą być wychowywane na geniuszy. Przede wszystkim powinny być chociaż w minimalnym stopniu zdolne prowadzić samodzielne życie. Jeśli widzisz, że jest ono w stanie coś zrobić, powinienes spróbować [1T3].*

Podsumowując wyniki ankiety uzyskane podczas rozmowy z rodzicami, perspektywy dotyczące przyszłości edukacji ich dzieci są dla nich niejasne. Rodzice nie mają żadnych realnych planów dotyczących przyszłości swoich dzieci, ale wyrażają nadzieję, że szkoła lub państwo z czasem rozwinię usługi opieki. Ponadto pewne rodzicielskie grupy społeczne mają w planach utworzenie ośrodka zapewniającego opiekę ich dzieciom. Co więcej, rodzice prawie wcale nie rozważali możliwości dalszej edukacji swoich dzieci.

Przykład 2: Prowadzone z rodzicami rozmowy pokazały ich opinię odnoszącą się do perspektyw dotyczących przyszłości uczniów o znacznych i bardzo znacznych specjalnych potrzebach edukacyjnych, jak również podkreśliły pewne kwestie problematyczne (patrz: Tabela 10).

Tabela 10

Perspektywy kształcenia się uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi

Podkategoria	M	SD
Na terenie szkoły omawia się perspektywy dotyczące przyszłości uczniów	4,82	0,39
W kraju brakuje wizji wsparcia dla osób niepełnosprawnych i ich rodziców	4,60	1,03
Państwo nie zapewnia ciągłości kształcenia się uczniów	4,44	1,21
Wątpliwości dotyczące nauki konkretnego zawodu	3,89	1,61

Źródło: opracowanie własne

Wszyscy rodzice, którzy wzięli udział w ankiecie, wyrazili głębokie zaniepokojenie dotyczące *znaczenia poznania przyszłości swojego dziecka* ($M=5,00$). Twierdzili oni, że w szkole omawiane są **perspektywy dotyczące przyszłości** uczniów ($M=4,82$; $SD=0,39$), a sama szkoła robi w tej sprawie, co może i pomaga ich rodzicom ($M=4,88$; $SD=0,33$). Zapewniali również, że ważną kwestię

stanowił dla nich *wysiłek szkoły wkładany w stwarzanie możliwości dalszej komunikacji z uczniami w późniejszym okresie* ($M=4,88$; $SD=0,33$).

Rodzice najczęściej stwierdzali brak ze strony państwa większego wsparcia, zapewniającego spokojną przyszłość ich dzieci. Według nich ***państwo nie ma wizji wsparcia osób niepełnosprawnych i ich rodziców*** ($M=4,60$; $SD=1,03$) oraz ***nie zapewnia ciągłości edukacji*** ($M=4,44$; $SD=1,21$).

W odniesieniu do przyszłości swoich dzieci, rodzice w szczególnym stopniu podkreślali fakt, że *najważniejsza dla nich jest gwarancja bezpieczeństwa ich dzieci* ($M=5,00$), aczkolwiek przypuszczają, że *wspólna wizja wsparcia dla osób niepełnosprawnych i ich rodziców oraz komunikacja między różnymi departamentami i ministerstwami nie istnieje* ($M=4,55$; $SD=1,33$). W opinii rodziców, państwo powinno zająć się nie tylko dziećmi ze znacznymi i bardzo znacznymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, ale także rodzicami, którzy je wychowują: *rodzice dzieci niepełnosprawnych stanowią grupę społecznie wrażliwą* ($M=4,50$; $SD=1,41$) i dlatego też *ważne jest zapewnienie takim rodzinom odpowiednich warunków do odpoczynku, a w międzyczasie opieki nad ich dziećmi* ($M=4,55$; $SD=1,33$). Według uczestników ankiety, państwo powinno utworzyć *domy społeczne przeznaczone dla trudnych dzieci* ($M=4,55$; $SD=1,33$), a/lub *szkoła mogłaby również sprawować opiekę tymczasową, przyjmując dzieci jej potrzebujące* ($M=4,50$; $SD=0,75$).

Według wszystkich ankietowanych, państwo powinno *szukać możliwości zapewnienia ciągłości wsparcia* ($M=5,00$), *aby stworzyć system kształcenia ustawicznego dostępny dla wszystkich osób* ($M=4,66$; $SD=1,00$), *ponieważ dzieci w wieku powyżej 21 lat uwstecniają się w momencie, gdy nie mają możliwości kontynuacji nauki* ($M=4,11$; $SD=1,76$). Gdy rodzice będą obciążeni opieką nad *trudnym dzieckiem* ($M=4,44$; $SD=1,33$), *perspektywy dalszego rozwoju dla każdego z nich będą złe ze względu na brak ciągłości edukacji dziecka* ($M=4,00$; $SD=1,73$).

Część z rodziców wyraziła swoje ***wątpliwości dotyczące nauki konkretnego zawodu*** ($M=3,89$; $SD=1,61$). Rodzice nie zgodzili się ze stwierdzeniem, że *w szkole zawodowej dzieci mają szansę na zdobycie konkretnego zawodu* ($M=3,55$; $SD=1,66$), *ponieważ potrzeby dziecka nie są w niej zaspokojone w sposób właściwy* ($M=4,11$; $SD=1,45$). Z drugiej strony, jak rodzice zauważyli, *nawet te dzieci z niepełnosprawnością, które zdobyły zawód, mają trudności ze znalezieniem pracy* ($M=4,00$; $SD=1,73$).

Podsumowując dane uzyskane z ankiety przeprowadzonej wśród rodziców uczniów instytucji edukacyjnych, w szkołach omawiane są perspektywy dotyczące przyszłości uczniów, ale brakuje im ze strony państwa większego wsparcia dla nich i osób niepełnosprawnych. Twierdzą również, iż nie jest zapewniona ciągłość kształcenia uczniów. Rodzice mają ponadto wątpliwości dotyczące możliwości uczenia się przez ich dzieci konkretnego zawodu, a potem zdobycia zatrudnienia.

Przykład 3: Opinie rodziców, którzy wzięli udział w badaniu dotyczącym przyszłości swoich dzieci przedstawiono w Tabeli 11.

Tabela 11
Perspektywy dotyczące przyszłości uczniów

Podkategoria	M	SD
Planowana nauka zawodu	4,04	1,62
Konieczna jest opieka trwająca przez całe życie	3,90	1,75
Niejasne perspektywy	3,50	1,73

Źródło: opracowanie własne

Poglądy rodziców pokazują, że mimo pewnych wątpliwości, część z nich planuje przyszłość swoich dzieci, jednocześnie odnosząc się do **nauki konkretnego zawodu** (M=4,04; SD=1,62): *Powiedziano mi, że istnieje szkoła dla dzieci ze specjalnymi potrzebami, do której można uczęszczać po ukończeniu szkoły specjalnej. Dzieci się tam uczą, a następnie znajdują pracę [3T2]. Nauczyciel zaleca niepełnoletniemu dziecku uczęszczenie przez 3 lata na kurs przygotowujący do życia, po którym to czasie istnieje możliwość, że będzie już wiedziało, czego chce. Przynajmniej będzie potrafiło obierać ziemniaki. Nadal jednak nie podjęło decyzji. Być może więc w trakcie tych trzech lat ujawnią się jego uzdolnienia, a w późniejszym czasie odpowiednia dla niego może okazać się nauka w ośrodku szkolenia zawodowego [3T7].*

Z drugiej strony, rodzice nie są jednogłośni w stwierdzeniu, że ich dzieci **przez całe życie wymagają opieki** (M=3,90; SD=1,75). Mają nadzieję na znalezienie w przyszłości takiej instytucji, która będzie w stanie zadbać o ich dziecko: *Usłyszałem kiedyś, że powstaje ośrodek dla dorosłych osób niepełnosprawnych. Taka osoba będzie mogła cały dzień spędzić poza domem, wykorzystując czas na naukę... powstanie takiego typu ośrodka byłoby bardzo dobrym rozwiązaniem (M=4,42; SD=1,51).*

Poniższe opinie natomiast nie miały poparcia ze strony rodziców: *Będzie istniała potrzeba opiekowania się osobami niepełnosprawnymi przez całe ich życie. Zajmę się nim; ma brata, który się nim zaopiekuje. Przewidziałem to, kto się nim zaopiekuje, ponieważ nie będzie w stanie żyć samodzielnie. Myślenie o jakichkolwiek specjalnościach oznacza życie w świecie fantazji. Rodzice są niepełnosprawni, a on wrodzoną niepełnosprawność odziedziczył po matce i ojcu. Pomyśleć, że zrobi coś w swoim życiu... to jakiś żart. Rodzice zastępczy nie otrzymują ani świadczeń, ani wystarczającego wynagrodzenia. Teraz z kolei twierdzą, że nie mają środków. Powinniśmy bardzo głośno krzyczeć, ale kto nas wysłucha... Zrobię wystawę rządowych obietnic... Mam w biurku szufladę pełną takich obietnic... Staramy się uzyskać status niepełnosprawności dla naszego dziecka w dro-*

dze postępowania sądowego, ale trwa to już drugi rok z rzędu [3T1]. *Przypuszczanie, że ktoś zrobi cokolwiek w życiu... to jakiś żart [...]. Staramy się uzyskać status niepełnosprawności dziecka [...]* [3T9].

Rodzice stwierdzili również, iż nigdy nawet nie pomyśleli o przyszłości swoich dzieci: wydaje się, że kiedyś przyjdzie na to czas, ale nastąpi to w odległej przyszłości (M=4,00; SD=1,67). Brakuje im także informacji. Najczęstszym pytaniem jest: *gdzie będzie można kontynuować naukę* [3T5]. *Nie jest jasne, jaki rodzaj certyfikatu zostanie wydany. Nikt tego nie wyjaśnia* [3T4]. *Nie mamy jasnych perspektyw, potrzebujemy kogoś, kto nam pomoże* [3T1]. W związku z tym rodzice uważają, że **perspektywy dotyczące przyszłości** ich dzieci są **niejasne** (M=3,50; SD=1,73).

Podsumowując dane uzyskane z ankiet przeprowadzonych wśród rodziców uczniów szkół specjalnych, stwierdza się, iż planują oni przyszłość swoich dzieci w sposób dość niejasny w odniesieniu do nauki zawodu, a część z nich uważa, że konieczna jest opieka nad ich dziećmi. Zasadniczo dla rodziców perspektywy dotyczące przyszłości ich dzieci są niejasne.

Przykład 4: Większość wątpliwości rodziców uczniów czwartej instytucji odnosiła się do perspektyw dotyczących przyszłości ich dzieci (patrz: Tabela 12).

Tabela 12

Perspektywy na przyszłość dzieci

Podkategoria	M	SD
Planowana nauka konkretnego zawodu	3,67	1,59
Alternatywne plany na przyszłość	3,67	1,82
Opieka w domu	2,98	1,78

Źródło: opracowanie własne

Poglądy niektórych rodziców pokazują, że nie podjęli oni jeszcze decyzji dotyczącej przyszłości swoich dzieci, ale **planują dla nich naukę konkretnego zawodu** (M=3,67; SD=1,59): *Gdyby istniała taka możliwość, byłbym zainteresowany dalszym kształceniem swojego dziecka. W Radziwiliszkach jest szkoła. Nie zagłębiałem się jeszcze w szczegóły, ale byłem zainteresowany tym tematem* (M=4,00; SD=1,67). *Istnieje szkoła rolnicza, ale nauka w niej wiąże się z długimi dojazdami* [4T12] (M=3,33; SD=1,50).

Niektórzy rodzice mają **alternatywne plany na przyszłość**: *klasa umiejętności społecznych lub dom* [4T8]. *Wydłużenie czasu nauki o kolejne trzy lata (klasa umiejętności społecznych) albo przejście do ośrodka szkolenia zawodowego. Do takiego ośrodka uczęszcza dziewczyna mojego przyjaciela, od której wiem, że istnieją specjalizacje w zakresie pracy w drewnie, metalu, czy nauka gotowania* [4T13].

Część rodziców oświadczyła z kolei, że nie myśleli jeszcze o przyszłości swojego dziecka, ale wykazywali tendencję do przypuszczania, że po ukończeniu szkoły ich dzieci pozostaną w domu, gdzie będą dalej wychowywane: *Nie zastanawialiśmy się jeszcze nad tym [4T1]. Zostanie w domu. Nie ma dla niego innego miejsca [4T6].*

Podsumowując dane uzyskane od rodziców, perspektywy dotyczące przyszłości ich dzieci są niejasne, a ich dalsze kształcenie zasadniczo nie jest planowane.

Mimo że niektórzy rodzice planują, że ich dzieci będą kształcić się w określonym zawodzie, to jednak nie są tego pewni. Dlatego też niektórzy z nich mają alternatywne plany na przyszłość: uczęszczanie do klasy umiejętności społecznych lub opieka w domu; klasa umiejętności społecznych lub nauka zawodu. Część rodziców oświadczyła natomiast, że nie myślała o przyszłości swoich dzieci, chociaż generalnie sądziła, że pozostaną w domu.

Odpowiedzi uczniów (N=32) na pytania dotyczące kształcenia ustawicznego osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi

Przykład 1: Uczniowie klas starszych świadomie rozważają perspektywy dalszej edukacji. Według nich w szkole nie porusza się tej kwestii. Zazwyczaj perspektywy edukacji omawiane są z członkami rodziny, ale w większości przypadków są one związane z decyzją danego ucznia w odniesieniu do jego umiejętności i upodobań: *moja matka często ze mną rozmawia. Mówi: „co będzie, to będzie“, jednak najbardziej chciałaby, abym został piosenkarzem. Uczęszczam do szkoły muzycznej i być może będę kontynuował naukę w tym obszarze po ukończeniu szkoły [1M1]. Chciałbym pracować jako agent w biurze podróży, ponieważ podróże są bardzo atrakcyjne. Mógłbym też zostać barmanem [...] lubię spotykać się z ludźmi. Teraz tylko o tym myślę, ale później zamierzam omówić to z moim bratem [1M3]. Będę się uczył cukiernictwa. Podjąłem już taką decyzję. Lubię dokładność. Mój ojciec gotuje od dzieciństwa. Mógłbym patrzeć, jak to robi i uczyć się od niego [1M5].*

Podsumowując dane uzyskane z wywiadów przeprowadzonych z uczniami, stwierdzono, iż uczniowie starszych klas, ze względu na swoje umiejętności i upodobania, celowo rozważają perspektywy dalszego kształcenia się i zazwyczaj omawiają je z członkami swojej rodziny. Uczniowie nie stwierdzają istnienia działań związanych z kształceniem zawodowym ani innych przypadków wsparcia, które byłyby oferowane przez pedagogów, biorąc pod uwagę możliwości przyszłego rozwoju.

Przykład 2: Uczniowie klas starszych bardziej świadomie rozważają perspektywę dalszej edukacji, podczas gdy opinie innych uczniów są mniej realne (patrz: Tabela 13).

Tabela 13

Perspektywy dalszej edukacji

Kategoria	Podkategoria
Rozważanie perspektyw dalszej edukacji	Znaczenie wsparcia ze strony nauczycieli, krewnych i własna decyzja ucznia
Mało realna, nieoficjalna opinia	Przykład organów władzy, jakie uczniowie sobie wyobrażają

Źródło: opracowanie własne

Uczniowie twierdzą, iż omawiają z nauczycielami i z członkami swojej rodziny w domu możliwości dalszej nauki w szkole, podkreślając jednak, jak ważna dla nich jest także ich własna decyzja. Wybierając dalsze działania, należy ocenić umiejętności uczniów: *trochę o tym rozmawiamy. Jestem pytany, ale nie podjąłem jeszcze decyzji. Najpierw muszę skończyć obecną szkołę. Potem będę musiał pomyśleć i porozmawiać z moją matką i bratem. Nie mogę sam podjąć decyzji. Chciałbym pracować w dziedzinie fotografii. Nigdy wcześniej tego nie robiłem. Mam co do tego pewne obawy. Jeśli mi się nie uda, zajmę się czymś prostszym* [2M5]. *Najpierw powinienem zakończyć obecną edukację, a następnie wstąpić do college'u, chociaż nie jestem pewien, czy bym się do niego dostał. Nie tylko nauczyciele powinni mi pomóc, ale ja sam powinienem również podjąć decyzję* [2M6].

Inna grupa uczniów planuje kształcić się w celu zdobycia różnorodnych zawodów, aczkolwiek ich pomysły są nieuzasadnione, mało realne i, co oczywiste, są one powiązane z ich wyobrażeniami dotyczącymi organów władzy: *chciałbym zostać oficerem. W policji. Jeśli ktoś brałby udział w jakiejś bójce, zadzwoń do mnie, przyjadę, aresztuję go i doprowadzę przed oblicze sądu, do więzienia* [2M3]. *Kiedy dorosnę, chcę być duży i silny. Brałbym udział w treningach boksu. Chciałbym pracować* [2M8]. *Kiedy dorosnę, będę taki sam, jak mój ojciec. Będę pracował w mieście. Będę budował domy* [2M1]. *Chciałbym zostać piosenkarką albo modelką w agencji modelek. Moja matka mówi: „Jeśli ci się uda, dlaczego nie“* [2M6].

Podsumowując, uczniowie klas starszych są świadomi swoich zdolności. Ponadto świadomie biorą pod uwagę perspektywy dalszej edukacji, które zazwyczaj omawiają z członkami swojej rodziny. Uczniowie twierdzą, że w szkole nie ma działań związanych z orientacją zawodową, z wyjątkiem zajęć praktycznych, które mają miejsce na lekcji. Pomysły niektórych z nich są mało uzasadnione i niezbyt realne.

Przykład 3: Uczniowie klas starszych bardziej świadomie biorą pod uwagę perspektywy swojej dalszej edukacji, z kolei opinie innych uczniów są mniej realne (patrz: Tabela 14).

Tabela 14
Perspektywy dalszej edukacji

Kategoria	Podkategoria
Rozważanie perspektyw dalszej edukacji	Decyzja dotycząca własnych zdolności i porady krewnych
	Orientacja zawodowa organizowana przez szkołę
Nie rozważa się możliwości dalszej edukacji	Poszukiwanie pracy
Niezbyt uzasadnione wyjaśnienia	Przykład organów władzy, jakie wyobrażają sobie uczniowie

Źródło: opracowanie własne

Kilkoro uczniów, rozważając perspektywy swojej dalszej edukacji, odnosi się do rad udzielanych im przez swoich krewnych lub własnych umiejętności: *Chciałbym zostać kucharzem. [...] Nauczyłem się od mojej mamy; w szkole gotujemy razem z naszą nauczycielką [...] Będę się uczyć w szkole zawodowej w Radziwiliszkach [...] mama pomogła mi podjąć tę decyzję* [3M3].

Podkreślono również znaczenie orientacji zawodowej prowadzonej przez szkołę we współpracy z Litewskim Centrum Kształcenia Zawodowego, która ma na celu pomóc uczniom w dokonaniu wyboru odpowiedniego zawodu: *rozmawiamy na lekcjach w szkole (technologie, język litewski). W przyszłym roku odwiedzimy ośrodek szkolenia zawodowego i zdecydujemy, który zawód chcemy wybrać. Będziemy tam przez dwa tygodnie* [3M3].

Z kolei inni uczniowie twierdzą, iż po ukończeniu szkoły nie rozważają możliwości dalszego kształcenia się, ale planują podjęcie pracy: *kiedy skończę 18 lat, zacznę od razu pracować [...] Pójdę do biura pośrednictwa pracy, które wskaże mi możliwość pracy w konkretnej jednostce [...] Po ukończeniu obecnej szkoły nie zamierzam nigdzie indziej kontynuować nauki* [3M4]. *Zacznę pracować: będę rąbać drewno, kosić trawę, opiekować się ogrodem [...] orać ziemię pługiem, prowadząc ciągnik. Będę szukać pracy* [3M8].

Wybór zawodu przez niektórych uczniów uczęszczających do szkoły specjalnej jest mało uzasadniony: *Chciałbym zostać kierowcą ciężarówki. Muszę zdobyć prawo jazdy [...] to jest dobra praca* [3M1]. *Nadal nie wiem, co będę robić w przyszłości. Chciałbym zostać konstruktorem [...] Muszę umieć dokonywać pomiarów* [3M2]. *Kiedy ukończę szkołę, będę się dalej kształcić aż do 12 klasy. Chciałbym zostać strażakiem. Chcę ratować ludzi, trzeba umieć szybko się ubierać, trzymać wąż strażacki* [3M5]. *Będę policjantem. Muszę nauczyć się, w jaki sposób łapać złodziei. Ta praca jest łatwa* [3M6]. *Policjant. Podoba mi się to. Łapanie złodziei. Osadzanie ich w więzieniu. Sprawdzanie prawa jazdy* [3M7].

Przykład 4: uczniowie klas starszych bardziej świadomie rozważają perspektywy dalszego kształcenia się, natomiast opinie innych uczniów są mniej

realne. Podobnie jak w przypadku innych szkół, opinie uczniów dotyczące perspektyw dalszej edukacji zależą od poziomu ich umiejętności (patrz: Tabela 15).

Większość z nich bierze pod uwagę własne umiejętności, przez co świadomie ukierunkowuje wybór konkretnego zawodu.

Tabela 15
Perspektywy dalszej edukacji

Kategoria	Podkategoria
Rozważenie perspektyw dalszej edukacji	Rozważana decyzja w odniesieniu do własnych umiejętności, rad krewnych i wsparcia szkoły
	„Pójdę do pracy“
Niezbyt uzasadnione wyjaśnienia	Organy władzy, jakie wyobrażają sobie uczniowie

Źródło: opracowanie własne

Opinie uczniów oparte są na radach, jakich udzielają im osoby bliskie (rodzice, przyjaciele): *Rozmawiam ze swoją matką lub ojcem [4M1]. Czasami rozmawiam ze swoimi rodzicami. Częściej jednak rozmawiam z przyjaciółmi [4M2]. Członkowie mojej rodziny udzielają mi rad [4M3]*; a także na podstawie wiedzy uzyskanej w szkole podczas zajęć z orientacji zawodowej: *w 10 klasie rozmawialiśmy o tym, jakie zawody są dostępne. Przypuszczam, że zostanę kucharzem [4M3]. Co będę robić? Będę uczęszczać do szkoły zawodowej, aby się uczyć. Będę się uczył stolarki lub kowalstwa [4M2]. Nie wiem, będę się uczył jakiegokolwiek zawodu. Być może zostanę kierowcą ciągnika. Kierowca potrzebuje prawa jazdy, muszę uzyskać prawo jazdy na ciężarówkę. Nie jestem pewien, czy mi się to uda [4M7].*

Niektórzy uczniowie wymieniają prace niewykwalifikowane, ale takie, które by zaspokoili ich potrzeby: *Chcę jak najczęściej pracować. W lesie lub na roli. Chciałbym rąbać drewno. Chciałbym je sprzedawać i uzyskać z tego 25 euro [4M2]. Najbardziej lubię rąbać drewno na wsi... [4M7].* Niemniej jednak pomysły większości uczniów dotyczące perspektyw ich dalszej edukacji są mało realne: *Chciałbym zostać lekarzem. Chcę leczyć dzieci. Powinienem poprosić pielęgniarkę, aby mnie zatrudniła. Mógłbym pracować jako lekarz. Dobrze się ucę. Rozmawiałem o tym z moją mamą [...]. Chciałbym zostać strażakiem [4M4].*

Generalnie, z danych uzyskanych podczas rozmów prowadzonych z uczniami uczęszczającymi do trzeciej i czwartej szkoły możemy stwierdzić, że uczniowie klas starszych świadomie rozważają perspektywy dalszego kształcenia w odniesieniu do własnych umiejętności oraz zazwyczaj analizują je wspólnie z członkami swojej rodziny. Ponadto dzielą się przykładami aktywności w trakcie organizowanych w szkole zajęć z orientacji zawodowej. Część z nich nie rozważa jednak

możliwości dalszej edukacji, myśląc raczej o szukaniu pracy. Pomysły niektórych uczniów są mało uzasadnione i niezbyt realne.

Wnioski

Uogólniając wyniki badań ilościowych i jakościowych, można wyciągnąć następujące wnioski:

- Pedagodzy przypuszczają, że pomagają uczniom i ich rodzicom w podejmowaniu decyzji dotyczącej przyszłych perspektyw, wspierają w uczniach motywację do nauki, rozwijają ich kompetencje wymagane do kształcenia ustawicznego, a nawet deklarują, że opracowują dla nich indywidualne programy nauczania (mimo że w szkołach litewskich nie stanowi to powszechnej praktyki).
- W porównaniu z innymi, pedagodzy szkół specjalnych częściej podkreślają swoją rolę w zakresie kształcenia przedszkolnego. Mimo to niemal wszyscy uczestnicy procesu edukacyjnego zgadzają się z tą kwestią i wyrażają opinię, że szkolenia przedzawodowe i możliwości uczenia się konkretnego zawodu oraz zdobywania określonych umiejętności zawodowych są niewystarczające.
- Zasadniczo rodzice nie są świadomi perspektyw, jakie są dostępne dla ich dzieci po ukończeniu przez nie szkoły specjalnej, a możliwości zdobycia umiejętności wymaganych do wykonywania określonego zawodu są ograniczone, zwłaszcza bez konieczności pokonywania dużych odległości z domu.
- Uczniowie zastanawiają się nad perspektywami życiowymi po ukończeniu szkoły i omawiają je z członkami swojej rodziny, aczkolwiek brakuje im wsparcia ze strony pedagogów, aby odpowiednio ocenić własne umiejętności oraz możliwości wyboru konkretnego zawodu.
- Dyrektorzy szkół kładą nacisk na starania pedagogów w procesie przygotowania przedzawodowego i podczas szkolenia w zawodzie swoich uczniów oraz podkreślają przykłady pomyślnego zatrudnienia. Jednakże zazwyczaj największą część odpowiedzialności za przejście dziecka z systemu edukacji ogólnokształcącej do przygotowania do zawodu i jego późniejszą integrację na rynku pracy przypisuje się rodzinie.

Literatura

Aidukienė T. & Labinienė R., *Vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, ugdymo tendencijų apžvalga tarptautiniame bei Lietuvos švietimo reformos kontekste (1992–2002 m.)*, J. Ambrukaitis (comp. and ed.), „Specialiojo ugdymo pagrindai“ 2003

- Cuhls K., *Delphi Method*, “Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research”, 2003, Germany, http://www.unido.org/fileadmin/import/16959_DelphiMethod.pdf, [dostę z dnia: 5.10.2017]
- Hsu Ch. Ch. & Sandford B. A., *The Delphi Technique: Making Sense of Consensus*, “Practical Assessment, Research & Evaluation”, 2007, Nr 12(10)
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas*, 2011, suvest. red. nuo 2016-09-01–2016-12-31
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas*, 1991-06-25, Nr I-1489
- Lietuvos švietimas skaičiais 2015. Bendrasis ugdymas*, Pakartotinis taisytas leidimas, 2016
- Linkaitytė G. M., Žilinskaitė L., *Mokymosi visą gyvenimą idėjos įgyvendinimo perspektyva Lietuvoje*, 2008, p. 46, <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=1&hid=2&sid=7527f770-0853-4a93-969d-3d17f8216c79%40sessionmgr4>, [dostę z dnia: 5.10.2017]
- Mokyklų, vykdančių formaliojo švietimo programas, tinklo kūrimo taisyklės*, „Valstybės žinios“, 2011-06-30, Nr 79-3869 (edycja podsumowująca z dnia 2016-04-20)
- Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymo organizavimo tvarkos aprašas*, „Valstybės žinios“ 2011-10-11, Nr 122-5771